

Butlletí

DEL

CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA

ANY IV

ABRIL-JUNY 1894

N.º 13

CONDICIONS DE LA PUBLICACIÓ

Preus de subscripció: Pels socis residents, per semestre, una pesseta: per any, dugas pessetas; pels socis delegats (pagant per anyadas, á la bestreta), quatre pessetas; pel públich (idem), cinch pessetas. Los números solts y los tomos d'anys passats, ab augment de preu.

Punts de subscripció: En Barcelona, local del CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA (Paradis, 10, segon), y llibreteria d'Alvar Verdaguer (Rambla del Mitj, 5).

Redacció y Administració: Barcelona, carrer de Paradis, 10, y Llibreteria, 21, segon.

SECCIÓ D'EXCURSIONS

LES COVES PREHISTÓRIQUES

DE LA PROVINCIA DE LLEYDA

A pesar del gran nombre de coves, algunes molt grandioses y d'interessant estudi, que tinch visitades á la regió montanyosa de la provincia de Lleyda, varies de les quals no m'he limitat á recòrreles y examinarles baix el punt de vista físich y geològich, sinó que hi he fet exploracions contant trobarhi senyals d'haver sigut habitades pels primitius pobladors de nostra terra, siga perquè jo no hagi sostingut prou temps els treballs d'excavació, cosa que no seria d'estranyar, tota vegada que dedicava á aquesta feyna els ratos que'm deixavan lliure les operacions de camp oficials, ò siga perquè realment no hagin servit may de refugi á l'home prehistòrich, és lo cert que solament en tres han sigut profitoses mes investigacions; y encare en una d'elles no'm dech atribuir el mèrit d'ha-

verla descoberta, per quan ja Pleyan de Porta, el malhaurat cronista de Lleyda, ne donà una lleugera noticia en son *Album històrich*.

Aquestes coves se troban situades en el grupo de montanyes ab qu'acaban les ramificacions pirinaïques de la provincia, ò siga: á orient, allà hont el Noguera Pallaresa se junta ab el Segre; y á ponent, 8 hores més amunt de la confluencia del Ribagorzana ab aquest últim riu.

L'embranchement dels dos primers se fa entre Alòs de Balaguer y Camarasa, una hora més amunt d'aquesta vila, entremitj d'uns singles molt espadats, y desde aquí corre de llevant á ponent una serra anomenada de Montroig, qu'acaba prop de Vilanova de la Sal, ahont pren el nom de Montalegre. Y en veritat qu'ho és aquesta montanya, alta y empinada del costat de mitjorn, tenint á sota les alegres valls de Llorens al S. y de Vilanova y Avellanès á ponent, y rampant fortament del costat N., ahont se li desenrotlla devant per devant el serio y senzill perfil del Montsech per dessobre d'una munió de baixes montanyes, mentres allà lluny tancan l'horitzó les crestes punxagudes del Pirineu.

Aquesta montanya de Montroig és, baix el punt de vista geològich, molt interessant: podria dirse qu'és una miniatura del Montsech per sa forma, per sa posició y orientació, pel modo de penjar les capes que la forman, y quasi també per la naturalesa d'aquestes capes, puix aquí, com al Montsech, al peu de la serra s'hi troba el *trias*, sols qu'al Montroig hi és molt més manifest. Sobre del *trias* ve el *lias* ab ses calisses, margues y dolomies, y gran profusió de fòssils característichs, que també, però ab menos abundancia, se troban al Montsech; y per sobre del *lias* ve el cretàceo, ab la diferencia de que aixís com en el Montsech hi estàn representats els dos grupos de la creta, *superior* é *inferior*, al Montroig és sols la *superior* la que s'hi presenta, descansant directament á sobre del *lias*.

La creta *superior* és precisament el siti de quasi bé

totes les coves d'aquests encontorns. La cresta de la serra ve formada per uns grossos banchs de calissa que tenen 70 metres de potencia total; y ses parets són verticals, tant dretes y enlairades que difícilment s'hi troba camí pera passar de l'un costat á l'altre de la montanya. En aquesta calissa és ahont l'aigua ha deixat en molts punts la senyal de sa força, puix s'hi contan, en una extensió de 3 ò 4 kilòmetres, sis coves, totes, poch més ò menos, al meteix nivell, que són: al costat N., la *cova de la Monja*, la *cova del Lladre* y la *cova del Sastre*, devant per devant de la *cova de l'Aigua*, qu'es troba á l'altre costat de riu en una altra montanya, però en el meteix banch de pedra; y al costat S., la *cova de l'Escaleta* y la *cova del Tabaco*.

Quatre d'aquestes coves les he explorades sense cap resultat. Dugues d'elles, principalment l'última, m'han donat alguns restos de l'industria de l'home, als quals, si s'hi pogués agregar els que ja s'havian trobat abans per la gent del país, no deixarian de formar una serie important.

Comensaré per descriure aquesta última estació, de la qual no sé que hi hagi fins are publicada més que la lleugera descripció ja esmentada, descripció que degué esser feta precipitadament, puix dóna una idea poch exacta de la tal caverna.

COVA DEL TABACO

És una gran gruta natural, que per son tamany s'ovira de molt lluny, situada á dalt de la serra de Montroig y gaire bé en son extrem oriental.

Pera anarhi desde Camarasa, vila d'interessants recorts històrichs que dista 3 hores de Balaguer, riu amunt, se té de passar al peu del poble el pont romà sobre el Segre gracies á un perillós empostissat ab que s'ha volgut corregir el mal que la mà destructora de les nostres discordies civils va fer en aquesta obra venerable, y, després, enfilarse

se durant una hora llarga per la costa que domina la vora dreta del riu. S'arriba al peu del single sota la meteixa gruta; y, si s'hi ha pujat á cavall, aquí és molt curt el tros que té de ferse á peu. Unes quantes pedres sobreposades, formant una rústica escala, permeten salvar la singlera, y nos trobem ja á la boca de la caverna.

L'espectacle és grandíós. Lo forat, de 15 metres d'amplada á la base per 20 d'alsada, s'obra en mitj d'un single altíssim ahont hi fan niu les àguiles y els volters. La montanya de Sant Jordi, que fa l'altre costat de Segre, ab ses penyes nues y pelades, sembla qu'es toca ab la mà. Allà á l'esquerra la vista apenas pot escudrinyar les fosques fondalades ahont, amagats de la llum del sol, barrejan sigilosament ses aigues el Pallaresa, que naix en terra catalana, al pla de Beret, sobre de la vall d'Aran, y el Segre, nascut en terra francesa, al peu del Puigmal. Y á mà dreta, la vall de Camarasa, per hont el riu, com una ampla carretera de plata, serpenteja fent suaus y gracioses curves, s'extén riallera als nostres peus ab sos camps plens d'oliveres arrengherades com soldats en formació.

Més entrem ja á la cova. Per sa obertura, immensa y de forma apuntada, com l'ojiva d'un temple gòtich, se veuen entrar y sortir, xisclant, los murisechs, que hi viuen agarrats á les aspreses de la volta, y sos crits sèchs y estridents trenca la suau clamor del riu que s'aixeca fins á nosaltres desde 300 metres de fondaria (1).

El pis de la cova puja cap endins, mentres la volta baixa, y sas parets s'acostan formant una primera cambra, d'uns 20 metres de diàmetre, qu'es comunica ab l'interior per una obertura á modo d'arch rebaixat, de 2 metres d'alt per 9 d'amplada.

Una altra cambra segueix á aquesta, y després una

(1) Pleyan diu 400 metres; però desde la cova al riu, sota el pont de Camarasa, qu'es troba una hora més avall, no hi hà més que 315 metres de desnivell.

altra, sembrada de grosses roques amontonades caigudes del sostre; y quan s'han seguit 80 metres cap al NO., la direcció cambia de cop: la gruta pren una orientació cap al N. y sa forma se regularisa, conservant la meteixa gran alsada y una amplada d'uns 12 metres, fins qu'als 180 metres de llargada total se tanca de sopte (1) y sols presenta en lo frontó tres petits forats, en dos dels quals és poch menos qu'impossible l'entrarhi arrastrantse. Vaig ficarme per un que té un metre d'alt per dos d'amplada, y me conduí á un compartiment qu'és d'interès pera l'història física de la cova. En ell se tanca definitivament tota comunicació, y la paret del devant ja no és calissa com ho eran totes fins are, sinó una argila roja empastada de menudes pedres anguloses, á modo de *brecha*, de ciment argilós roig.

Y això ens diu per modo evident que l'excavació que venim seguint tenia una comunicació ab l'exterior per un punt més elevat, y qu'en una època que geològicament és coneguda, una irrupció d'aigües fortíssima tingué lloch de fòra á dins per aquest conducte: arrastravan les aigües llots vermells, y ab sa força s'emportavan pedres que s'esmicolavan pel camí, tot lo qual va arribar á atascar completament el pas abans d'atravessar les petites comunicacions esmentades; y gracies á això se salvà la cova de quedar rublerta en sa part més espayosa, qu'és la qu'hem vingut seguint.

L'època d'aquesta inundació és la del *diluvium roig*, ò siga l'última fase del període diluvial, que succehí al període glacial ab qu'es varen inaugurar els temps quaternaris, cubrint d'immenses geleres les montanyes; masses de glas qu'omplian valls y fondalades y al costat de les quals las qu'avuy admirem en els Alps són no més que copies raquítiques. Jo he trobat còdols erràtics de granit á dalt de tot de les montanyes d'Escaló, á 20 kilòmetres

(1) Las dimensions que dóna Pleyan (obra citada) de 400 metres de llarch per 40 d'ample, són excessivas.

dels punts ahont la roca granítica surt á la cara de la terra, y que degueren esser traginats fins allí formant lo *cordó glacial* d'un immens riu de glas, que no tindria menos de 400 metres de fondaria en aquell punt.

El fenòmeno estalactítich ha tingut relativa importancia en la cova del Tabaco, y ho testifiquen algunes grosses estalactites y estalagmites qu'es veuen al costat de llevant, part per hont degueren baixar aigües dotades de gran poder incrustant per una esberla qu'es troba á la volta. Hi hà aquí una petrificació en forma de cascada de bonich aspecte; més hi hà que convenir en que, ateses les grans dimensions de la caverna, aquestes incrustacions no tenen la magnificencia y la riquesa de formes qu'en moltes altres coves de Catalunya sorprèn y maravella.

Si are examinem el pis de la gruta, trobarem á l'entrada, y á sobre de tot, terra y pedregam de 20 á 60 centímetres de gruix; á sota, pols fina com cendra, generalment gris, que pren, cova endins, un color pardo, de vegades bastant fosch; y per sota d'aquest depòsit, irregular com tots aqueixos d'origen atmosfèrich, ve una grossa massa de pols blanquinosa, especie de creta ò calissa impura incoherenta y qu'alcansa las majors fondaries que s'hi han reconegut.

Los òssos d'animals y els restos de l'industria prehistòrica se troban en la primera cambra entremetj del pedregam.

Son descobriment fou casual. Desde molts anys els pagesos del voltant van á la cova á omplirhi sacas ab la terra que conté, perquè aquesta terra, que reb desde tants sigles els excrements de la munió de rates-pinyades que s'allotjan en el sostre, conté, sobre tot en les capes més sòmes, gran quantitat de materies amoniacals, y és, per lo tant, un excelent adob. Y abans que fos coneguda aquesta aplicació, recordan els vells del país qu'en època en qu'era més extès l'ús del *rapé* anavan á buscarhi, entre la fina pols de la cova, aquella que pel seu color se presta-

va més á barrejarla ab la pols del tabaco, d'hont li ve á la cova el nom que té..... No culpem, donchs, als qu'avuy adulteran en gran aquestes y altres substancies, perquè es veu que l'art d'enganyar al consumidor ja arrenca de lluny, y qu'antichs y moderns, pera fer un guany il·lícit, may s'han parat en barres, ni devant de les materies més repugnants.

Donchs bé: aquests treballs han alterat el pis de la caverna en gran manera; y avuy, lluny d'esser més ò menos pla, com ho seria quan era morada d'una tribu, està ple de clots y excavacions á modo d'embuts, algunas de 4 y 5 metres de fondaria, que fou molt perillós el recòrrer-la sense portar una bona llanterna; y és tant lo que s'hi ha treballat, que ja quasi bé no s'hi troba més que la pols calcàrea del fons, materia poch menos que faltada de substancies orgàniques y poch útil com adob. Aixís és qu'els operaris varen recular cap á l'entrada, ahont la terra era menos estimada per les moltes pedres que conté; y aquí és precisament, á la primera cambra, ahont s'ha trobat tot. Mon amich D. Joan Valls, propietari á Camarasa, s'en va enterar, encare que no tant prompte que l'ignorancia dels treballadors no hagués ja esmicolat dos cranis sencers. Ell y Pleyan de Porta, y més tart Sanpere y Miquel, tingueren l'atenció de mostrarme tot quant havian pogut obtenir, lo qual consisteix principalment en òssos, dels que ja veurem enumerats en la llista qu'are donaré.

Los objectes que hi he trobat són els següents:

OBJECTES DE PEDRA

Pedres de molins ò molins de fricció.—Ab aquest nom tenen de designarse unes pedres de riu grosses, d'uns 30 á 50 centímetres de llarch y 12 ò 20 d'amplada, planes d'una cara, sobre les quals, posades á terra, hi feyan fregar una altra pedra de riu més petita, del meteix modo que

encare avuy dia los pastors en l'alta montanya molen la sal pera el bestiar.

Escullian ab preferencia les pedres de *granit*, que són les més grosses que porta el riu; més no despreciavan les d'*ofita* y les d'*arenisca roja triàsica*, roques també molt fortes y qu'abundan entre els aluvions del Segre.

Ernest Chantre, qu'ha trobat utensilis semblants á les coves del nord del Delfinat y dels voltants de Lyó, pensa qu'hi moldrian *aglans* ò bé les *especies de grans* ab que s'alimentarian. És natural que tinguessin aquest ús; y en prova d'això puch dir qu'al costat d'un d'aquests molins, el més gros y que per son pes no em vaig emportar, puix tenia 50 centímetres de llarch, 30 d'amplada y 20 de gruix, vaig descobrir entre la terra una amosta de blat, qu'es reduí á pols negra al tractar de guardarlo.

D'aquests molins s'en troban bastants, lo qual és prova de que seria una tribu nombrosa, y no una reduida familia, la qu'habitaria en aquest lloch.

Bola de quarç.—És una pedra foguera toscament arrodonida, que probablement serviria de *percussor*. En altres coves d'Europa se n'han trobat també, y no falta qui creu qu'eran, més aviat qu'instruments de treball, armes pera llensarlas ab la fona. Jo no penso aixís, perquè em sembla que, tenint tant á mà els còdols de riu, de formes tant á propòsit per aquest ús, no s'havian d'entretenir en arrodonir penosament pedres tant dures. Eran, sens dupte, instruments de treball.

Pedra de moldre color.—És un còdol pla, de pizarra, petit, però molt interessant. Quan lo vaig ficar á l'aigua pera rentarlo, me sorprengué que quedés tenyida d'un viu color de sang: era qu'á una de les dugues cares hi tenia enganxat un poch d'*oligisto* (mineral d'òxit roig de ferro), qu'al deixatarse li donà color. L'altra cara està gastada y plena de clots per efecte d'haver rebut molts cops ab un altre cos més dur; de modo que no pot duptarse de qu'aquesta pedra plana servia pera moldre color vermell,

posantla á sobre del mineral y peganthi cops ab un percussor.

¿A quin ús destinarian aquest color, aixís reduït á pols? Se comprèn fàcilment: els homes prehistòrichs, com avuy els selvatges habitants de tantes isles apartades, se pintarian el cos ab franjes y dibuixos, obehint á un sentiment de la bellesa innat en l'home; sentiment que, si bé cada país el tradueix á sa manera, trobant els uns bellíssims els adornos qu'als altres els semblan detestables, és lo cert qu'ell és qui engendra l'art y qu'aquesta diversitat de modos de concebirlo en les diferents regions del globo se deu el que presenti tal multiplicat de formes en totes ses manifestacions.

Aquesta pedra és, donchs, una prova de qu'el *tatuatge* (si no tal com ho practican avuy, fixant el color á la pell per medi d'agulles ò d'espines de peix), per lo menos en sa forma més senzilla de simple pintura, era conegut entre aquells primitius pobladors, com ho era també dels habitants de la cova de Furninha á Portugal y de las de Bèlgica y dels Alps Marítims, ahont també s'hi van trobar, no sols trossos de mineral qu'es diu *sanguina*, y pedres pera mòldrel, sinó qu'á una cova de Menton hi descobriren, además, unes agudíssimes puntes de *quarz-agata* qu'es creu que servirian pera aquella operació.

Delgado, director dels treballs geològichs de Portugal, al descriure la cova de Furninha dóna, á més d'aquesta explicació á l'ús del color vermell, una altra qu'és la següent: creu que també l'emplearian pera donar un bany, abans de còureles, á les pesscs de terrissa que construían.

Aquesta segona explicació té rahó de ser en aquella localitat, ahont diu qu'es nota una cutícula vermella á manera de vernís en la cara de l'obra cuita; més en la nostra no té aplicació, puix la pasta no té diferent color á dins y á fòra.

Altra pedra de moldre color.— És un còdol de granit groixut, de 12 centímetres de diàmetre, un poch pla de les

dugues cares, ab senyals de cops en totes dugues y restos de coloració vermella, que serviria pel meteix treball que l'anterior.

Silex tallats.—Tots són petits, á modo de fulles de ganivet, ò del tipo anomenat *rascadors*. El més llarch té 6 centímetres.

OBJECTES D'ÓS Y ALTRES TREBALLATS

Un punxó, fet afilant l'extremitat d'un òs.

Un burí, ò, millor, la punta d'un burí, qu'es presenta gastada en esviaix, demostrant que s'utilisava pera ratllar. Com he observat que s'aplica exactament á les ratlles que formen dibuixos en alguns trossos de terrissa menuda, no'm cab dupte de qu'era l'eyna de qu'es servian pera gravarla.

Un tros de brassalet, fet de petxina d'un *pectunculus*, igual al que Macpherson, l'ilustrat cònsul d'Inglaterra á Barcelona, va trobar á la *Cueva de la Mujer*, prop d'Alhama de Granada.

Una valva de pectunculus, foradada en son nates, sens dupte pera servir d'adorno.

Trossos de petxinas, arrodonits toscament, d'uns 2 centímetres de diàmetre, qu'es varen trobar en gran quantitat dintre d'una olla. N'hi havia alguns de foradats. Es difícil dir si s'en servirian pera fer cambis ò pera adornarse ab ells á modo de collar.

Un ullal d'un ós.—Se coneix qu'el feyan servir com una eyna, puix ha desaparegut la part dura, ò siga la *cor na*, y queda sols l'*arrel*, d'uns 6 centímetres de llarch y 2 ò 3 de gruix, que servia de mànech, y està molt gastada ò allisada del cap per hont la feyan treballar.

TERRISSA

Cap pessa sencera s'ha pogut trobar. Restos d'olles petites y de gerres grans, fetes ab dugues classes diferents de pasta grossera: l'una, de color de rajola, qu'és la que menos abunda; l'altra, negrosa; y totes dugues ab petits grans de quarz y de calissa, lo qual m'inclina á creure que l'argila que gastavan la treyan de la vora del riu, ahont és més fàcil que la trobessin ab aquestes impureses, mentres que les margues del voltant, qu'haurian pogut utilisar, no portan quarz. Ademés, moltes vegades s'hi veuen lluir á la superficie petites laminetes de *mica* daurada, lo qual demostra més encare la procedencia qu'he dit.

Les formes són senzilles, com en totes les estacions d'aquella època, y acusan un treball fet á la mà, és á dir, sense torn de rajoler, qu'allavors encare no era conegut.

Los adornos que hi feyan eran, unes vegades treballats estirant la pasta ab els dits y altres aplicanthi á la superficie tires d'argila qu'adornavan després ab petits pessichs. Altres cops consistian en ratlles més ò menos geomètriques fetes ab un burí, ò bé en rengleres de pichs fets ab un punxó rodo ò quadrat.

Aquests últims dibuixos s'aplicavan principalment á les olletes y utensilis petits. La terrissa grossa portava la primera ornamentació, reduida á cordons granuts, garlandes ò costelletes distribuïdes per tot el voltant, com se veu en els exemplars que presento, principalment en els que després veurem de la cova de Tragó, ahont hi hà bastanta varietat, més ressaltant sempre una fisonomia especial, que dóna un parentiu innegable entre aquesta classe d'obra y la que s'ha descobert en les demés cavernes contemporànies d'Espanya y de l'estranger.

Últimament se va trobar una olla sense fondo de 20 centímetres de diàmetre á la boca, qu'es de pasta negra y porta

per adornos un senzill cordó. Ne dono una copia (1), no haventse acomodat á vèndrcla el seu propietari. En la meva colecció hi hà part de la boca y costat d'una gerra de 32 centímetres de diàmetre, y que no en tindria menos de 50 en el centre. La meitat inferior anava adornada ab unes costelletes interrompudes longitudinalment y estava plena de terra; de modo que no va poder sortir sinó á trossos.

OSSAMENTES

Homo.— Un fragment d'un parietal. És l'únich resto humà que hi he trobat.

Cervus elaphus. Linneo (cervo).— Molts trossos de mandíbules, y òssos diferents esmicolats.

Capra (cabra).— Molts trossos de mandíbula.

Bos taurus. Linneo (toro).—Caixals y fragments de varios òssos.

Canis familiaris. Linneo (gos).—Trossos de les dugues mandíbules.

Meles taxus (texó).—Mandíbula superior.

FORMACIÓ DE LA COVA

¿Com se va formar la cova del Tabaco? En totes les cavitats naturals d'aquesta especie se sab que l'aigua hi ha jugat el principal paper; més son treball, qu'és més mecànic que químic (com abans creyan molts equivocadament), sempre ve facilitat, ò per la presencia d'un accident natural del terrenó, ò per un cambi en la constitució de les roques. Aixís és que, unes vegades, les coves se troban en el punt de separació d'un banch dur y un altre menos

(1) Aquesta copia y els demás objectes esmentats en aquest treball varen esser exposats durant la conferencia.

resistent; altres, en un punt determinat d'un banch de pedra ahont, al formarse la roca, s'hi va aglomerar major quantitat d'argila, resultant aquesta part de la pedra més dolça al treball de l'aigua. Però lo que més comunment se veu es trobar les cavernes relacionades ab esquerdes naturals ò *falles* de les formacions geològiques, és á dir, ab moviments del terreno molt posteriors á la seva formació, gracies als quals les aigues exteriors han pogut precipitarse dins de les entranyes de la terra y, exaltat son poder corrosiu per les immenses pressions degudes á la gran alsada d'hont procedien, han pogut treballar aquests llarchs y tortuosos conductes de que hi hà per totes bandes tant nombrosos exemples.

La *cova del Tabaco* té sa explicació en aquest últim cas, y se comprèn per lo qu'us vaig á dir.

A sota d'ella, á 165 metres de desnivell, hi hà una altra cova, coneguda ab el nom de *cova de l'Escaleta*.

La boca és un forat estret de 1'20 metres d'alsada per 60 centímetres d'amplada, que surt al mitj d'un single de dolomia liàsica á uns 8 metres sobre del camp. S'hi puja ab alguna dificultat aprofitant les desigualtats de la roca, per lo qual té el nom de *l'Escaleta*.

Dins ja de la cavitat, ens trobem en mitj d'un veritable caos de blochs colossals de mil formes y dimensions, amontonats els uns á dalt dels altres en posicions inverosímils, y semblant que sols esperan el més petit trepitj pera caurens al demunt.

La caverna presenta la forma d'un gran avench, ò siga d'una gran esquerda vertical de la montanya, de 3 á 20 metres d'amplada, atascada ab les grosses llambordes qu'el cataclisme de sa formació, ò bé altres moviments posteriors, degueren arrancar de ses parets. Y és tal el laberinte de passos y conductes qu'es troba en l'interior d'aquesta massa de rochs, que no vaig poderne seguir més qu'uns 200 metres, sobre tot sapiguent qu'un del país s'hi trobà perdut dos dies sense poderne sortir.

Y bé: aquesta cova, que baix el punt de vista prehistòrich no té cap interès, puix no hi vaig sapiguer trobar la més petita senyal d'haver sigut en altres temps habitada, interessa geològicament, perquè dóna la clau de la formació de l'altra que té al demunt.

Se veu ben clar que l'una y l'altra són degudes al mateix trench del terreno, esquerdada mal tapada al defòra per les incrustacions calisses, y és probable que, si se pogués netejar el fons de la *cova del Tabaco* del gros depòsit terrós que conté, se seguiria l'escletxa natural per tota l'alsada de la montanya.

Una pregunta cal ferse després de descrita la *cova del Tabaco*: ¿ha sigut solament una estació prehistòrica ò s'ha utilisat també pera enterrament?

Diu Cartailhac, y és un fet, que gran nombre de coves d'aquella època varen esser, primer estacions, després sepultures. Els dos cranis que s'hi trobaren podian haver resolt la qüestió si els hagués descobert una persona entesa; més no se sab com estavan posats, ni si es varen llensar altres òssos humans que hi hagués al seu costat. Jo m'inclino á creure que la gruta no deixà may d'esser habitació. Tant gran espay no se destinaria solament á l'enterrament de dos cossos.

Tal volta aquells dos caps foren el botí de guerra d'alguna de las palestras qu'aquelles tribus tindrian ells ab ells.

COVA DE L'AIGUA

Havem dit qu'al peu de la serra de Montroig, en son extrem oriental, s'hi juntan el Pallaresa, que baixa del N., ab el Segre, que ve del NE. Juntats corren per la part de mitj-dia en busca de més amples horitzons y de campinyes més dilatades que les estretes valls de les serralades pirenaiques; més en el punt meteix ahont té lloch la seva confluencia, ¡qu'espantosos precipicis recorren l'un y

l'altre! El Segre, desde Alòs de Balaguer, y el Noguera, desde el pont de Montclús, sembla qu'ab una cyna colossal hagin serrat de dalt á baix les dures roques, y pel fons de l'estret camí que s'hi han obert s'els veu discorre, sense podershi acostar més que per un punt.

El costat esquerra de la vall del Noguera, en aqueix lloch, pertany al districte de Fontllonga, terme de Massana, que són quatre cases entre aquest poble y Alòs.

Un pastor haventme dit que, essent quitxalla, va trobar testos molt estranys en una cova d'aquells voltants, me despertà el desitj de visitarla, sense preocuparme del gran perill que deya que correriam. Y no exagerava, l'home, puix si algun cop he arribat á penedirme de mon entusiasme, va esser en aquesta ocasió.

Tres hores y mitja se tardan desde Alòs (poble que s'aixeca á la vora drete del Segre dugues hores y mitja més amunt de Camarasa) fins á la cova de l'Aigua. Se segueix riu avall tres quarts d'hora, y aquí, essent ja impossible continuar per la vora del riu fins á trobar el Noguera, se té d'atravessar la montanya y trasladarse á la vall d'aquest altre riu. Després d'haver faldejat cosa de dugues hores, el terreno se fa impossible pel trànzit á cavall. Caminem per un pis pedregós que té una pendent de 40° entre un single espatat de més de 100 metres d'alsada que corre per sobre dels nostres caps, anomenat *la Kentisclera*, y un altre single semblant que s'extén als nostres peus á sobre del Pallaresa.

La *cova de l'Aigua* se distingeix al mitj de la drete paret que tenim al demunt com una d'aquelles finestretes perdudes al mitj dels immensos panys de paret dels antichs castells feudals, y les dificultats d'arribarhi van creixent extremadament en aquest últim tros del nostre camí, veyentnos precisats á fer ús de les mans més que dels peus pera poder avansar.

El pastor que'm guia se té de carregar al coll el seu gos, que no pot pujar per hont nosaltres ens enfilem.

Un ex-capità de carlins que volgué acompanyarme, á

l'arribar aquí emprengué una prudenta retirada, jurant y perjurant que, si pera fer la guerra s'haguessin de seguir tant mals passants, tothom fóra moro de pau.

Nosaltres, á l'últim, arribem á un petit replà de dos metres en quadro sota la cova meteixa. Però la boca es troba cinch metres més amunt: la paret, quasi bé vertical y llisa com vidre, sols té algunes escletxes ahont els dits del pastor, nusos els peus, poden apenas agarrarshi, y ab gran dificultat guanya la cova, ahont hi estaca una corda que'm servirà pera pujar.

Confesso que quan me vaig trobar á mercè d'uns quants brins de cànem y precisat á treure á la meva edat una gimnàstica ja rovellada, á dalt de tot d'una pendent vertiginosa, mentres el riu roncava sordament á 300 metres sota meu, vaig arribar á duptar del profit que portan á la ciencia aquestes aventures y me varen venir mitjes ganes d'anar-me á reunir ab l'ex-capità de carlins.

La cova no és pas gran, si bé la boca té 12 metres d'amplada per 6 d'alt. La planta és semicircular, ocupant lo diàmetre la boca ò frontis, y ve á tenir uns 6 metres de fondo. En son perímetre interior s'hi troban dugues cavitats petites á la dreta. Al centre hi hà una gruta llarga, baixa y estreta, qu'als pochs passos se fa impracticable, y qu'era la propia comunicació de la cova ab l'interior de la montanya.

A l'esquerra s'hi troba un conducte curt que porta á una altra cambra petita oberta á l'exterior per aquell costat, qu'és la que dóna nom á la cova, perquè hi regala una mísera fonteta que manté humit y fresch el pis de la gruta. A ella es deu que s'hi vegi una abundanta vegetació ab arbustos bastant grossos, que no deixan de sorprendre dintre d'un single tant pelat.

La capa de terra que cobreix la roca no és pas molt groixuda, y sols conté restos de terrissa enterament iguals als qu'havem vist á la *cova del Tabaco*, entre els quals vaig trobar dos petits ganivets de sílex, un d'ells de sílex rosat.

Se coneix que, per sa poca grandaria, eran poch nombrosos els habitants d'aquesta caverna. El recó ahont feyan foch encare es coneix, y prop d'ell unes grosses pedres caigudes del sostre fan difícil buscar els pochs objectes que poden haverhi quedat colgats. Jo penso que la caiguda d'aquestes roques va esser produhida per la meteixa força del foch que hi feyan: á moltes altres coves prehistòriques se veuen semblants derrumbaments al bell demunt de les seves antigues llars.

¿Qui sab si per això meteix varen abandonar una habitació que tant poca seguretat els hi oferia?

Aquesta cova és una més pera afegir á la llista de les estacions prehistòriques de Lleyda; més, com á importancia, no té comparació ab les altres dugues, y certament no correspon á les fatigues y perills qu'es corren pera arribarhi.

Formació de la cova.— En quant á la manera d'haverse excavat aquesta caverna, no es pot atribuir á cap esquerdada ò trench natural del terreno; més si notem que, encare qu'es trobi al mitj d'un single, en rigor està en el pla d'assiento de dos banchs calissos de la formació cretàcea, trobarem que son origen cau dintre d'un dels casos generals qu'abans he enumerat.

Desde aquesta cova tant alta y ensinglerada se veu á l'altre costat del riu, á la cresta de la serra de Montroig, que tenim al devant, la *cova del Sastre*, que, junt ab les altres que té á la vora, convidavan á reconèixelas; més, com ja he dit abans, res hi vaig trobar. Are bé: si és que realment no hi havia res á buscar, ¿com pot explicarse que l'home, que les veyia, no les habités?

Jo trobaria una explicació en la situació y orientació de les tals cavernes, tenint present que les coves varen esser *refugi obligat* de l'home dels últims temps quaternaris, baix l'influencia del cambi de clima qu'allavors se va produhir. Els homes que varen succehir á aquests, és á dir, els homes dels primers temps *neolítichs* ò de la *pedra*

pulida, que són els comensaments de l'època actual, trobant-se en condicions de clima poch diferents de les qu'havien terminat els temps quaternaris, varen dever preferir, en els punts que venim estudiant, la *cova del Tabaco*, orientada á mitjorn, y la *de l'Aigua*, orientada á ponent, á les altres coves de dalt de la serra de Montroig, situades en la vessant septentrional y exposades als frets vents de la tramontana.

COVA NEGRA DE TRAGÓ DE NOGUERA

A una hora y mitja del poble de Tragó, riu amunt, s'obra en la vora esquerra del Ribagorzana una petita vall transversal que s'anomena *Vall de Canellas*, nom d'un petit vilot avuy arruïnat; y aquesta vall té alguna importància minera, perquè á l'altre costat del riu hi hà les salines de Tragó (mal dites de Tragó perquè són del terme d'Estopinyan, provincia de Huesca), que surteixen de sal gemma á una bona part de l'alta montanya.

El riu Ribagorzana, que baixa de N. á S., separant en quasi bé tota sa llargada la Catalunya de l'Aragó, atravessa en aquest punt una serra de llevant á ponent qu'es diu *serra de Blancafort*; y en la vessant meridional d'aquesta montanya, prop del riu, y á 75 metres sobre de son llit, és ahont se troba la *cova Negra*, al peu d'un single calís y sobre del replà d'una altra singlera que va baixant cap á ponent fins á ficarse en el riu (1).

Quan les aigues són molt baixes és possible pendre aquesta rampa desde la vora de l'aigua y enfilarse còmodament fins á la cova; més rara vegada se pot, y l'ascensió té d'empendres desde la vall per un pedregam (*tartera* ne diuen en el país) molt molest.

Lo camí desde Lleyda se pot fer per Alfarràs, Ivars y

(1) La cova està situada en propietat de D. Manel Farguell.

Boix, per hont aniriam á Tragó en deu hores á cavall; però és molt més còmodo y curt entrar á Aragó baixant á Binèfar, després de mitja hora de tren, ahont hi hà caruatges fins á Tamarit (dugues hores qu'es fan en una y quart), y d'aquí, en tartana, se va á Camporrells (tres hores qu'es fan en dugues).

Desde Camporrells quedan dugues hores fins á la cova, qu'es fan á cavall, atravessant el riu per una barca.

L'entrada és un alt y ample forat molt irregular, dintre del qual se té d'escalar una penya del costat dret pera pujar á una plasseta interior, ahont s'hi juntan dugues galeries: la de baix tira al N. y té prop de 150 metres de llarch; la de dalt fa uns 400 metres y es dirigeix á orient, fent mil variacions en sa alsada y amplaria, que, essent de 15 metres en alguns punts, arriba á estrenyes fins á 50 centímetres á mitj camí.

Per totes parts se troban en aquesta cavitat restos de l'industria de l'home; y tant per sa abundancia com pel gran nombre de pedres y còdols qu'omplen tots els recons, se comprèn qu'era una tribu molt nombrosa la que vivia dins de ses vastes cambres.

A la plassa, á l'entrada y á la cova de baix, no hi he trobat més que terrissa trencada y algun sílex tallat. Tot lo demés ho he descobert á la primera cambra de la cova de dalt.

OBJECTES DE PEDRA

Pedres de molí ò molins de fricció. — Són del meteix tipo dels de la cova del Tabaco y també molt nombrosos, generalment plans; però n'he trobat un tros qu'era molt vuidat y que s'acosta ja al tipo dels morters d'avuy.

Mà de morter. — Anomeno aixís un tros prismàtich de granit, arrodonit per l'un cap, que servia evidentment pera moldre.

Boles de granit.—Són còdols més ò menos rodons que tenen senyals d'haverse usat pera percutir.

Pedres esmoladores.—Alguns trossos plans d'arenisca roja del trias, materia que per sa duresa avuy dia té universalment aquest ús, proven que ja en aquells temps se treya partit d'aquesta propietat.

Destrals de pedra pulida.—Tres destrals fetes de basalt, una de 30 centímetres de llarch per 8 de gruix, qu és la més grossa que figura en la meva colecció. Les altres dugues són petites, de 6 centímetres de llarch la més curta.

Silex treballats.—Són varies fulles de molt diferents grandaries ajustantse á les formes conegudes de ganivets y rascadors. La materia és en ells molt diferenta, haventnhi de sílex pardo, de jaspi, de quartz-hyalí, etc.

Nucleus de sílex.—N'he trobat bastants que proven que les fulles tallades d'aquesta pedra les obravan aquí meteix; y la varietat qu'en aquestes se nota, com acabo de dir, sembla provar que tots se triavan á la vora del riu, entre els còdols que l'aigua arrastra; opinió tant més fundada quant que les formacions dels voltants (cretáceo y numulítich) no en contenen pas.

UTENSILIS D'OS Y D'ALTRES MATERIES

Agulles ò estilets.—Dugues fetes d'òs afilet per un extrem, y servian pera foradar les pells ab qu'es vestirian. Són semblants á un trobat per Chantre en el Mont-d'Or lyonès (1) y á uns altres trobats per Delgado á la cova Furninha de Peniche (Portugal).

Cullera d'òs.—És un tros de fèmur partit en canal y arrodonit y afilet fent tall per un cap; de manera que també podria dirsen *gubia*.

(1) E. Chantre: *Études paleoethnologiques dans le nord du Dauphiné* (París, 1867).

Tros de brassalet.—És fet de valva de *pectunculus* y enterament igual al de la cova del Tabaco. Aquesta classe d'adornos varen persistir fins á les edats dels metalls, de modo que Siret ne va trobar molts á Palacés en les excavacions que va fer á Andalucia.

Punta de fletxa d'òs.—Es una petita pesa molt ben conservada, de 7 centímetres de llarch, provista d'una espiga prima y punxaguda de quasi la meitat de la llargada, que serviria pera fixarla en la verga que feya de fletxa.

TERRISSA

Consérvense en els objectes de Tragó el meteix gust y estil qu'en els de Camarasa, abundant els trossos de pessas grosses ab ornamentació robusta, més que les delicades ab dibuixos fins.

Una gran olla ò gerra de parets molt primes y de forma ovalada, ab mugrons laterals, que no tenia menos de 50 centímetres d'alsada. No contenia res; però va esser impossible salvarne cap tros gros.

Una altra gerra, molt gran, tota llisa, que tampoch se pogué guardar, tapada ab una coberta plana rodona d'uns 50 centímetres de diàmetre y 3 de gruix, que té la particularitat d'esser feta ab una argila totalment diferenta. D'aquesta tapa ne conservo un tros. ¿Estaria aquesta pesa destinada á ser una sepultura, costum que veyem més tard en les edats primeres del metall?

Dos vasos petits, á modo de tasses sense ansa, de 6 á 7 centímetres de diàmetre y 4 d'alsada, de forma cònica, ab poca basa, y de pasta grossera. Un d'ells està molt ben conservat.

Un tros d'un altre vas, pel meteix estil, però molt més ben construit y de diferenta pasta. Tindria 7 centímetres d'alsada per 10 de diàmetre en la boca. És de parets molt primes y cobert d'una especie de vernís negre poch ilustrós

per dins y per fòra, qu'el distingeix de totes les demés obres de terrissa que venim veyent. Va sortir á 60 centímetres de fondaria, al costat dels altres vasos, lo qual aparta tota idea d'una època posterior. Per lo demés, sa pasta és grossera, ab granets de quarz, cosa qu'encare dóna més mèrit á la seva fabricació.

Una olla toscament construïda, de 13 centímetres d'alsada per 13 de diàmetre, sense cap adorno. Està sencera.

OSSAMENTES

Cervus elaphus (cervo comú). — Pochs caixals y trossos de barra, y alguna vèrtebra.

Bos taurus (toro). — Caixals.

Capra hircus (cabra). — Caixals y algunes banyes, gracies á les quals s'ha pogut determinar l'especie (1).

Sus escrofa (singlar). — Bastantes mandíbules.

Canis familiaris (gos). — Poques mandíbules.

FORMACIÓ DE LA COVA DE TRAGÓ

Practicada dita caverna en la calissa del cretàceo superior, y essent sa situació anàloga á la de la *cova de l'Aigua*, la meteixa explicació qu'he donat d'aquesta té aplicació á la qu'acabem de descriure.

També en aquest amagat recó hi ha penetrat el modern esperit industrial, y, com á la cova del Tabaco, s'ha pensat en utilisarne la terra com adob; però sembla que les distancies encareixen massa la materia, y per are

(1) Consigno aquí mon agraphiment al savi catedràtic M. Depèvet per haver examinat les ossamentes que he trobat en aquestes coves.

no s'ha passat d'una tentativa d'explotació, que per fortuna està en mans d'una persona intelligent y disposada á salvar tot quant se pugua dels objectes qu'es vagin descobrint; y no és poch això, perquè el mercantilisme és un perill pels descobriments prehistòrichs, més gran encare que l'indiferencia y l'apatia: aquestas, al menos, no fent res, ho respectan tot; més l'esperit d'especulació, quan se fixa en una caverna que pugua donar terras fertilisants, tot ho destrueix. Y aquest mal no és sols al nostre país: á França també s'en queixan els homes d'estudi, puix no fa gaire que M. Regnault, en una conferencia donada á la Societat de Geografia, de Toulouse, sobre l'home y la fauna quaternaria del mitj-dia de França, tronava contra l'afany de lucro, que fa qu'els municipis ab tanta facilitat entreguin á la brutal acció de l'aixada y de la pala els richs depòsits ahont la naturalesa ha guardat segles y segles les proves de l'antiguetat de l'home.

ÈPOCA DE LES ESTACIONS PREHISTÓRIQUES DE LLEYDA

He indicat abans qu'era l'home dels temps *neolítichs* el que les havia habitades. Are sols me queda dir, als que no estiguin iniciats en aquests estudis, el per què d'aquesta afirmació. És molt senzill: en prehistoria l'edat anomenada *de la pedra* abraça dos períodes: *paleolítich* y *neolítich*. En el primer els utensilis de pedra eran solament *tallats*; en el segon eran ja allisats ò pulits, y ademés estava molt extès l'art de la terrissa.

En les nostres coves, encare que sols á la de Tragó hi hagi trobat hatxes pulides, la terrissa, en cambi, existeix en totes tres, y ademés la *facies* de tots els objectes és igual en totes. No es pot, donchs, duptar de que la seva habitació data de l'època *neolítica*, ò siga del comensament de l'era actual.

Tals són les estacions de's troglodites de Lleyda que tinch fins are reconegudes.

Si á aquestes s'hi juntan la *de la Bora Gran d'en Carreras*, descoberta á Serinyà (Girona) per mon amich don Pere Alsius y descrita per M. Harlé l'any 1882, y la que D. Joseph Pascual y Prat ha descrit á Torroella de Montgrí l'any 1883, tindrem que tot quant se coneix de prehistòrich á Catalunya correspon als últims temps de l'edat de la pedra, per quant la de Serinyà és de l'època *magdalenense*, anomenada també *segona època del reno*, ò siga última subdivisió del període *paleolítich*; y la de Torroella de Montgrí y las tres de Lleyda són del període *neolítich*; més res s'ha trobat á Catalunya dels *primers* temps ò *primeras* subdivisions del període *paleolítich*, sent aixís que s'en coneixen á Madrit (á Sant Isidre) y á Portugal (á Peniche).

Sembla estrany que l'home, en sa migració d'orient á occident, no hagi deixat rastre dels seus primers passos sinó en el cor de la Península y en son extrem occidental, y qu'á Catalunya y á Santander, y á Granada, Gibraltar, etcètera, sols s'hi trobin les senyals d'unes etapes molt posteriors de la seva civilització. ¿Va tal vegada l'home penetrar en Espanya per un camí diferent del qu'he indicat, estant com estava comunicada ab l'Àfrica en els primers temps quaternaris, en qu'el Mediterrà no barrejava encare ses aigues ab l'Atlàntich?

Estem encare massa als principis d'aquesta classe de coneixements pera podernos fer altra cosa que preguntes. No és impossible que, corrent els temps, se descobreixin á Catalunya restos d'una època en que l'home no s'havia vist encare en la precisió d'habitar les cavernes (restos qu'es tindrà d'anar á buscar en els aluvions antichs dels rius), com és de creure també qu'es trobaràn més coves de l'època *magdalenense* ò *època del reno*, podentse aixís allavors contestar categòricament á la pregunta de *si ha existit ò no el reno en la Península*; perquè fins are, com á Serinyà, cap senyal d'aquest rumiant s'hi ha trobat, ab tot

y pertanye á l'època del *reno*, ni á la cova d'Altamira (á Santander), ni á cap més punt d'Espanya tampoch, pensant Nadaillac, Cartailhac, Harlé y tots quants s'ocupan en prehistoria, qu'el reno, animal de països frets, no va atravessar la formidable barrera de glas que li presentava el Pirineu, com no va saltar tampoch els Alps, tota vegada que no s'en troba cap resto á l'Italia.

Y are, ja que parlem incidentalment de l'època del reno, permeteume qu'aclari un dupte qu'expressa M. Cartailhac en sa obra *Ages prehistoriques de l'Espagne et du Portugal*. Diu dit autor, al parlar de les coves magdalenenses espanyoles, que s'inclina á ductar de sa contemporaneitat ab les franceses, y pregunta: en cas de qu'ho fossin, ¿no podria esser qu'els restos trobats á Serinyà y á la cordillera Cantàbrica fossin atribuïbles á cassadors del reno del vessant francès del Pirineu en excursió per les comarques del nostre país?

A la veritat, sense deixar de rendir homenatge als coneixements y á la penetració d'aquest distingit antropòlech, jo penso qu'el tal dupte se podria tenir si no s'haguessin trobat á Espanya restos de l'industria de l'home *més antichs* qu'els de l'època *magdalenense*. En tal cas, podria explicarse la soptada aparició d'una industria en sílex y en instruments d'òs tant adelantada com era la de Serinyà y de Santander, per excursions ò emigracions dels habitants del Pirineu francès.

Més, si á Madrit y á Portugal hi hà restos dels primers temps de la pedra tallada, és senyal de qu'una rassa primitiva, vinguda fos d'hont fos, habitava el territori espanyol al comensar l'època quaternaria. Les coves de Serinyà (Girona) y d'Altamira (Santander) ja acusan un major grau d'avansament, y la Cueva Lóbrega (Logroño), la Cueva de la Mujer (Granada) y las qu'acabem de conèixe á Lleyda, demostran, ab els restos d'un art encare més avansat, el progrés qu'anava deixantse sentir en els descendents d'aquells primitius pobladors.

Si existia, donchs, á la Península, una població disseminada, però qu'en punts tant apartats donava senyals de la seva existencia progressiva, no sembla que hi hagi necessitat d'anar á buscar en excursions del cassador del reno francès l'origen de les troballes de les nostres coves.

L'home dels primers temps quaternaris vivia á la Península, y fabricava á Sant Isidre (Madrid) y á Leivia y Peniche (Portugal), com á Saint-Acheul, prop de París, les destrals de pedra foguera de forma d'ametlla que caracterisan el període dit *acheleuse*. No habitava allavors á totes bandes les coves, qu'estarian ò bé cobertes d'immenses congestes, altres en via de formació, y altres ocupades per les hienes y pels óssos. Més quan, al final dels temps quaternaris, un cambi general climatològich l'obligà á buscar abrich en les cavernes, l'home, sotsmès á la lley del perfeccionament, ja no feya les aspres destrals de sílex sense pulir: conservava encare els rascadors y sílex de tall; més les eynes de força, les destrals de combat ò del llenyador, eran allisades, de tall fi, y de moltes classes de pedra. Era l'època *neolítica*. Treballava els óssos dels animals que cassava, fentne punxons, agulles, eynes y objectes d'adorno, y es fabricava un material de cuyna, tosch, però adornat ab un art encare rudimentari.

Comensava á comerciar, puix certs utensilis, com per exemple les destrals de bassalt, l'habitant de Lleyda sols havia pogut construírseles trasladantse á Olot ò bé als altres terrenos volcànichs de la Catalunya Oriental, perquè en tota la provincia de Lleyda no n'hi havia pas. Per lo tant, és regular que les adquiria per medi de cambis.

Aixís era l'habitant de les coves qu'us he descrit. Amagat com les feres en els forats de la terra, qu'escullia en llocs frèstechs, aspres y de molt difícil accés, tant per por dels animals carnicers com dels seus meteixos semblants, se llensava á recorre els plans d'Urgell, avuy tant tristos, allavors atapahits d'herbes y mates, ahont hi pastoravan

remats immensos de bestiar herbívor, y allí hi cassava els cervos, toros y singlars. Recorria els espessos boscos de Sant Jordi y Montroig (á Camarasa) y de Blancafort y Montdiví (á Tragó), avuy seques y pelades montanyes, y allí perseguiria els óssos y les feres, sense més armes que ses fletxes de punta de pedra foguera y sa destal de pedra lligada á dalt d'un garrot, perquè l'aram y el ferro no li eran encare coneguts. Aixís diu Lucreci en l'obra *De rerum natura*:

*Arma antiqua, manus, ungues dentesque fuerunt
et lapides, et item sylvarum fracmina rami.*

Posterior ferri vis est ærisque reperta:

Sed prius æris erat quam ferri cognitus usus.

És á dir, les primeres armes foren les mans, les ungles, les dents y les pedres, y també les branques arrencades al bosch. Després va coneixe la força del ferro y de l'aram; més primerament se serví de l'aram que del ferro.

Passaren els segles, y l'home, desde els amagatalls de les montanyes, va baixar als plans. A l'habitant de les cavernes succehí el que, segons l'interessant descobriment fet per l'illustrat cronista de Santa Coloma de Queralt, nostre consoci D. Joan Segura, Pbre., en terme de Les Piles (á Tarragona), ja enterrava els morts en excavacions que tapava ab una llosa, posantlos hi á dins les eynes y les armes de pedra pulida qu'en vida els hi serviren.

Més endavant, l'home de les primeres edats del metall ja construía recintes emmurallats, y es comensa á dibuixar l'agrupació de les families en pobles, segons se desprèn dels bellíssims descobriments fets per Siret á l'Andalucía.

Més tot això, tots els datos que s'han anat reunint, sobre tot en aquests últims anys, no venen á esser sinó anells trencats de la cadena de la civilització, pàgines disperses del llibre de nostra historia, entre les quals falta encare intercalarhi molts fulls pera poderla llegir. Y si

tant difícil ens és coneixe l'història moderna á pesar de tenir á mà tota classe de documents, ¿quant no ha de serho la *prehistòria*, poguent solament judicar per troballes qu'és fan molt de tard en tard, y encare no sempre, per desgracia, á casa nostra?

Importa, donchs, buscar molt y no despreciar res; y jo'm permeto recomanar al nostre CENTRE, que tant de bé ha fet ja, en punt á arqueologia, ab sa iniciativa y sa constancia, que consideri la *prehistòria de nostra terra* com un estudi digne d'especial atenció, y que recomani als nostres nombrosos companys l'investigació y recolecció de tot quant pugui donar alguna llum en aquesta materia, puix sols á força de buscar y d'estudiar podrem coneixe les fases per què ha passat, desde un principi, l'història de l'home al nostre país.

LLUÍS MARIÀ VIDAL
